

САМОЙЛОВ Н.М.,

науковий співробітник Тернопільського
національного економічного університету, адвокат

**НАЛЕЖНЕ ВИКОНАННЯ ЯК СПОСІБ
ПРИПИНЕННЯ СУБСИДІАРНОГО
ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЗА ЦИВІЛЬНИМ
ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**

**НАДЛЕЖАЩЕЕ ВЫПОЛНЕНИЕ
КАК СПОСОБ ПРЕКРАЩЕНИЯ
СУБСИДИАРНОГО ОБЯЗАТЕЛЬСТВА
ПО ГРАЖДАНСКОМУ
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ**

**PROPER IMPLEMENTATION
AS A WAY OF TERMINATION OF THE
SUBSIDIARY OBLIGATION UNDER CIVIL
LEGISLATION OF UKRAINE**

***Анотація:** у статті розглянуто загальні підстави припинення субсидіарних зобо-в'язань, в тому числі й шляхом виконання. Здійснено аналіз чинного цивільного законодавства України, що регулює порядок і умови припинення субсидіарних зобо-в'язань належним виконанням. Досліджено особливості належного виконання субсидіарних цивільно-правових зобо-в'язань. Доведено, що належне виконання зобов'язання є найбільш бажаним способом припинення будь-якого цивільного правовідношення, в тому числі й субсидіарного. З'ясовано спеціальні підстави припинення субсидіарних зобо-в'язань, що передбачені чинним цивільним законодавством.*

Ключові слова: цивільне законодавство, субсидіарне зобов'язання, підстави припинення, належне виконання, зобов'язальне право.

Аннотация: В статье рассмотрены общие основания прекращения субсидиарных обязательств, в том числе и путем исполнения. Осуществлен анализ действующего гражданского законодательства Украины, регулирующего порядок и условия прекращения субсидиарных обязательств надлежащим исполнением. Исследованы особенности надлежащего исполнения субсидиарных гражданско-правовых обязательств. Доказано, что надлежащее исполнение обязательства является наиболее желанным способом прекращения любого гражданского правоотношения, в том числе и субсидиарного. Выявлены специальные основания прекращения субсидиарных обязательств, предусмотренные действующим гражданским законодательством.

Ключевые слова: гражданское законодательство, субсидиарное обязательство, основания прекращения, надлежащее исполнение, обязательственное право.

Annotation: the article deals with the general grounds for termination of subsidiary obligations, including through implementation. The analysis of the current civil legislation of Ukraine governing the procedure and conditions for the termination of subsidiary obligations proper performance. The features of the proper performance of subsidiary civil obligations. It was found special grounds for termination of subsidiary obligations anticipation by the civil law.

Key words: civil law, subsidiary obligations, grounds for termination, proper implementation.

Вступ. Субсидіарне цивільно-правове зобов'язання, як і будь-яке інше цивільне правовідношення, перебуває у постійній динаміці. Кінцевою стадією функціонування зобов'язання є його припинення. Якість та ефективність зобов'язальних правовідносин безпосередньо залежать від порядку, підстав та умов припинення зобов'язань, що спричиняє певні правові наслідки для його сторін. Субсидіарні цивільно-правові зобов'язання залежно від їх правової природи наділені винятковими особливостями, що є визначальними для можливості застосування відповідного способу припинення зобов'язань. Надлежне виконання субсидіарного цивільно-правового зобов'язання має свої особливості й потребує глибокого дослідження.

Постановка проблеми та аналіз літературних джерел. Питання дослідження підстав припинення зобов'язань неодноразово було предметом дослідження таких науковців, як А. Блащук, Т. Боднар, М. Брагінський, О. Юффе, Н. Кузнєцова, В. Лунь, А. Масляєв, І. Продасевич, Ю. Сенін, Г. Шершеневич, Ф. Шимко та ін. Водночас припинення субсидіарних зобов'язань,

яке має низку своїх особливостей, є малодослідженим явищем. З цих причин з'ясування особливостей порядку, підстав (способів) та умов припинення субсидіарних зобов'язань за цивільним законодавством України зумовлене потребами практики.

Метою статті є дослідження особливостей належного виконання як способу припинення субсидіарного цивільно-правового зобов'язання.

Результати досліджень. У ст. 598 ЦК України передбачено загальні підстави припинення зобов'язань. Їх зміст вказує на три способи припинення зобов'язань. По-перше, це припинення зобов'язань частково або у повному обсязі на підставах, встановлених договором або законом. По-друге, припинення зобов'язань на вимогу однієї із сторін допускається лише у випадках, встановлених договором або законом. По-третє, особливості припинення зобов'язань за окремими договорами встановлюються законодавством.

У сучасній цивілістичній літературі А. Блащук запропонував визначення поняття припинення зобов'язань, під яким він розуміє припинення зобов'язального

право відношення, що виникло на правових підставах і призвело до повної втрати правових зв'язків між його учасниками, у тому числі й щодо їх прав і обов'язків. З цим визначенням варто погодитися, проте з певним застереженням про те, що варто виокремлювати загальні й спеціальні підстави припинення субсидіарних цивільно-правових зобов'язань.

Поділ підстав припинення зобов'язань здійснив Г. Шершеневич, взявши за критерій їх класифікації можливість погашення зобов'язання на підставі угоди кредитора та боржника (виконання, заміна виконання) і обставини, що не залежать від правочину (неможливість виконання, смерть фізичної особи, позовна давність, ліквідація юридичної особи). М. Брагінський виокремлював три форми (підстави) припинення зобов'язань. До першої форми вченим віднесено підстави, що мають місце при погодженні сторін (відступне, новація, прощення боргу). До другої форми належать підстави, що виходять з волі однієї зі сторін. До третьої форми віднесено підстави, які взагалі від волі сторін не залежать (неможливість виконання, смерть громадянина тощо).

У сучасній цивілістичній доктрині здійснено розподіл підстав припинення охоронних зобов'язань на два види: це підстави, при яких досягається мета зобов'язального правовідношення, тобто виконання, відступне, зарахування, новація і підстави, при яких мета не досягається. До останніх віднесено смерть фізичної особи, ліквідація юридичної особи, неможливість виконання, прощення боргу, поєднання боржника і кредитора в одній особі. Оскільки субсидіарні зобов'язання за своєю сутністю є охоронними, то ця класифікація має пряме застосування до означених цивільно-правових зобов'язань.

У главі 50 ЦК України передбачено чіткі підстави припинення зобов'язань, у тому числі й субсидіарних: 1) виконанням (ст. 599 ЦК України); 2) передання

відступного (ст. 600 ЦК України); 3) зарахування (ст. 601 ЦК України); 4) шляхом зарахування у разі заміни кредитора (ст. 603 ЦК України); 5) за домовленістю сторін, у тому числі шляхом новації (ст. 604 ЦК України); 6) прощення боргу (ст. 605 ЦК України); 7) поєднання боржника і кредитора в одній особі (ст. 606 ЦК України); 8) неможливість його виконання (ст. 607 ЦК України); 9) смерть фізичної особи (ст. 608 ЦК України); 10) ліквідація юридичної особи (ст. 609 ЦК України). Ці способи припинення зобов'язань є загальними для усіх зобов'язальних цивільних правовідношень.

А припинення субсидіарного зобов'язання, як і його виникнення та виконання, має свою специфіку. З цих причин дослідження проблематики припинення субсидіарних зобов'язань слід здійснювати в результаті детального аналізу можливості їх припинення за допомогою кожного з передбачених цивільним законодавством способів, ураховуючи їх особливу правову природу.

Належне виконання зобов'язання є найбільш бажаним способом припинення будь-якого цивільного правовідношення, в тому числі й субсидіарного. Виконання зобов'язання у цивілістичній доктрині розуміють двояко. Одна група вчених вважає, що виконання зобов'язання за своєю юридичною природою є правочином. Їх позиція базується саме на вольових властивостях зобов'язання. Інша ж група вчених обґрунтовує позицію, згідно з якою зобов'язання є лише юридичним вчинком, тобто передбаченою договором або іншими актами цивільного законодавства дією. Так, на думку Р. Шишки, під виконанням зобов'язання слід розуміти вчинення будь-яких дій, на підставі яких виникають, здійснюються та припиняються права й обов'язки сторін з конкретного зобов'язання. У контексті теми дослідження слід підтримати саме другий підхід учених. І це з тих причин, що підставами виникнення субсидіарних зобов'язань є договір або закон. Виконання ж субсидіарного зобов'язання

є правовою можливістю кредитора реалізувати свої суб'єктивні права.

Виконання субсидіарного зобов'язання є тим наслідком, з метою настання якого сторони вступають у правовідношення. Основною метою субсидіарного зобов'язання є запобігання виникненню негативних наслідків невиконання або неналежного виконання основним боржником свого зобов'язання перед кредитором. Означене дає підстави стверджувати, що виконання є найбільш оптимальним та найкращим способом припинення субсидіарних зобов'язань. Загальний порядок виконання субсидіарного зобов'язання не передбачено цивільним законодавством України. Проте у ст. 619 ЦК України містяться правові приписи, що лише визначають положення притягнення до субсидіарної відповідальності. Оскільки субсидіарна відповідальність є складовою субсидіарного зобов'язання, то слід застосувати ці норми для аналізу порядку їх виконання. Зокрема, ч. 2 ст. 619 ЦК України передбачає чітку вимогу про черговість пред'явлення вимоги кредитором. Насамперед кредитор повинен пред'явити вимогу до основного боржника. І лише після відмови основного боржника задовольнити вимогу кредитора або ненадання ним у розумний строк відповіді на пред'явлену вимогу кредитор набуває права пред'явити вимогу в повному обсязі до особи, яка несе субсидіарну відповідальність, тобто до субсидіарного боржника.

У ч. 3 ст. 619 ЦК України передбачено заборону кредитуру вимагати задоволення своєї вимоги від субсидіарного боржника, якщо ця вимога може бути задоволена шляхом зарахування зустрічної вимоги до основного боржника. Підставою для виокремлення зарахування зустрічної вимоги як способу припинення основного зобов'язання є можливість його реалізації без обов'язкової участі основного боржника та його добровільного волевиявлення. Однак на практиці мають місце випадки, коли кредитор умисно

нівелює цей правовий припис і пред'являє вимогу безпосередньо до субсидіарного боржника. Внаслідок таких дій кредитора порушується вимога ч. 3 ст. 13 ЦК України про заборону вчинення особою дій із наміром завдання шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах. Це дає підстави для відмови у захисті прав кредитора, оскільки умисне ухилення кредитора від дотримання положень ч. 3 ст. 619 ЦК України породжує зловживання правом щодо потенційного субсидіарного боржника.

У ч. 4 ст. 619 ЦК України передбачено обов'язок субсидіарного боржника перед задоволенням вимоги, пред'явленої йому кредитором, повідомити про це основного боржника, а у разі пред'явлення позову – подати клопотання про залучення основного боржника до участі у справі.

Специфіка додержання порядку й умов виконання субсидіарного зобов'язання полягає в наступному. Закріплений законодавцем обов'язок кредитора задовольнити свою вимогу шляхом зарахування зустрічної вимоги до основного боржника резюмує право субсидіарного боржника на невиконання пред'явленої вимоги кредитором. Доцільно розширити обсяг прав субсидіарного боржника шляхом висунення заперечень проти пред'явленої кредитором вимоги у випадку подання достовірних відомостей про можливість виконання зобов'язання основним боржником. Наприклад, субсидіарний боржник може у своїх запереченнях вказати на наявність у основного боржника діючого розрахункового рахунку, на якому акумульовано грошові кошти, або надати відомості про майно, на яке може бути накладено стягнення тощо.

Означена пропозиція має практичне значення для врахування її у правозастосовній сфері, зокрема на стороні захисту субсидіарного боржника в процесі судочинства. Так, якщо проти субсидіарного боржника було порушено

цивільне провадження, то сторона захисту повинна подати всі заперечення проти вимог кредитора для обов'язкового розгляду в судовому порядку. Це дасть підстави для залучення основного боржника як співвідповідача і для відмови в задоволенні позову проти субсидіарного боржника.

Також зі сторони захисту субсидіарного боржника вбачаємо за доцільне передбачити у чинному цивільному законодавстві право на зупинення виконання вимог кредитора субсидіарним боржником до того часу, поки основний боржник оспорує в судовому порядку пред'явлену вимогу кредитора. На практиці трапляються непоодинокі випадки, коли кредитор пред'являє вимогу до субсидіарного боржника у той час, коли основний боржник у судовому порядку оспорує незаконність вимоги кредитора, зокрема шляхом визнання договору недійсним тощо.

Оскільки у цей час основне зобов'язання є дійсним і основний боржник відмовляється від виконання свого зобов'язання, то кредитор має право відповідно до положень ст. 619 ЦК України пред'явити вимогу в повному обсязі до субсидіарного боржника. Звичайно, особа, яка несе субсидіарну відповідальність, зобов'язана повідомити основного боржника про пред'явлену кредитором до нього вимогу і має право залучити основного боржника до участі у справі за позовом кредитора з метою обґрунтування своїх заперечень проти пред'явленої вимоги.

На цій підставі, враховуючи потреби теорії та практики, слід надати субсидіарному боржнику право відмовитися від виконання вимоги кредитора на час розгляду заперечень основного боржника проти вимог кредитора в судовому порядку. Зміст ч. 4 ст. 619 ЦК України слід доповнити таким положенням:

«Кредитор не може вимагати задоволення своєї вимоги від особи, яка несе субсидіарну відповідальність, якщо законність цієї вимоги оспорується

основним боржником в судовому порядку, – на час розгляду справи, якщо інше не передбачено договором».

Принагідно слід зазначити, що запропонована норма стосуватиметься тих субсидіарних цивільно-правових зобов'язань, у яких договором не передбачено інше. Тобто субсидіарні зобов'язання, що виникають на підставі договору між кредитором і субсидіарним боржником, безпосередньо містять пряме зобов'язання субсидіарного боржника виконати додаткове майнове зобов'язання, усвідомлюючи всі можливі наслідки від виконання цього договору. Фактично, укладаючи договір, кредитор і субсидіарний боржник на засадах доброї волі погоджують умови договору, відповідно до якого кожна зі сторін несе ризик невиконання чи неналежного виконання зобов'язання чи ж недійсності вимоги відповідно. З цих причин у субсидіарних зобов'язаннях, що виникають на підставі договору між кредитором та субсидіарним боржником, особа, яка несе субсидіарну відповідальність, не може зупинити виконання субсидіарного зобов'язання.

Наведене дає підстави для висновку про те, що виконання субсидіарного цивільно-правового зобов'язання є одним із способів припинення зобов'язань. Однак, оскільки субсидіарне зобов'язання є самостійним за своїм характером, то виконання субсидіарним боржником свого зобов'язання є підставою для припинення лише його зобов'язання перед кредитором. Основне ж зобов'язання на цій підставі не припиняється: у ньому має місце заміна кредитора субсидіарним боржником, який чинним цивільним законодавством наділений правом регресної вимоги до основного боржника.

Крім належного виконання цивільне законодавство передбачає й інші способи припинення субсидіарних зобов'язань. Зокрема, припинення субсидіарного зобов'язання переданням відступного є можливим лише у випадку заміни об'єкта виконання (наприклад, заміна визначених

договором до виконання робіт відповідно до затвердженого кошторису на узгоджену сторонами грошову суму).

Новація, зарахування та передання відступного як способи припинення зобов'язання є можливими лише у випадках договірної природи субсидіарних зобов'язань. Прощення боргу щодо субсидіарного боржника може мати місце у будь-який момент дії субсидіарного зобов'язання, однак його припинення у такий спосіб є безумовним і безповоротним.

Крім загальних підстав припинення зобов'язань, субсидіарне зобов'язання припиняється у разі: припинення основного зобов'язання, забезпеченого субсидіарним зобов'язанням; зміни основного зобов'язання без згоди субсидіарного боржника, внаслідок чого збільшується обсяг його відповідальності; припинення субсидіарного зобов'язання після закінчення встановленого договором або законом строку.

Висновки. Хоча припинення субсидіарного зобов'язання у зв'язку з відсутністю спеціальних норм і регулюється загальними правилами, передбаченими у главі 50 ЦК України, однак має свої особливості.

Моментом припинення субсидіарного зобов'язання належним виконанням є момент повного виконання зобов'язання субсидіарним боржником. Основними правилами належного виконання, яке є одним із способів припинення субсидіарного зобов'язання, закріпленими у чинному цивільному законодавстві України, є: необхідність у першочерговому порядку пред'явлення вимоги кредитором до основного боржника; підтвердження факту невиконання або неналежного виконання основним боржником вимоги кредитора чи відсутність у розумний строк відповіді на неї; виконання кредитором можливості задоволення своєї вимоги основним боржником шляхом зарахування зустрічної вимоги; законність та дійсність вимоги кредитора; повідомлення в

обов'язковому порядку субсидіарним боржником основного боржника про пред'явлення йому вимоги кредитором.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України: станом на 1 листопада 2016 р. К.: Парлам., вид-во, 2016. 376 с. (Бібліотека офіційних видань).
2. Блащук А.М. Поняття та правова природа припинення цивільно-правового зобов'язання. Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. 2004. № 4. С. 93–98.
3. Шершеневич Г.Ф. Курс гражданского права. Тула: Автограф, 2001. 720 с. С. 289.
4. Брагинський М.І. Договорное право. Книга перша: Общие положения. 3-е изд., стереотипное. М.: Статут, 2005. 848 с. С. 463.
5. Кархалев Д.Н. Охранительное гражданское правоотношение. М.: Статут, 2009. 332 с. С. 151.
6. Гражданское право: учебник: в 3 т. 4-е изд., перераб. и доп. / под. ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. М.: НОРМА ИНФА, 2005. Т. 1. 765 с. С. 553;
Зобов'язальне право: теорія і практика: навч. посіб. для студ. юр. ВНЗ і ф-тів ун-тів / ред. О.В. Дзер. К.: Юрінком Інтер, 2000. 910 с.
7. Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве. М., 1958. 306 с. С. 156.
8. Цивільне право України: курс лекцій: у 6 т. / Р.Б. Шишка та ін.; за ред. Р.Б. Шишки. Х.: Еспада, 2005. Т. V. Кн. 1: Загальні положення зобов'язального права. 224 с. С. 97.
9. Рішення Жовтневого районного суду м. Запоріжжя від 25 травня 2011 р. № 2/952/11: Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review.721052924>